

Megjegyzések egy magyar stílusjelenséghez*

1. A mai magyar nyelv rendszere II. (360) az „egyenes idézet” ismertetésekor írja le a tárgyalandó jelenséget: „Az egyenes idézetben a mondást jelentő igéken kívül olyan igék is betölthetik az idéző mondat állítmányának szerepét, amelyek a beszédet kísérő mozdulatot, gesztust vagy érzelmet jelölik. Az idézésnek ez a módja a nyelvi tömörítés egyik eszköze, elkerülhetővé teszi a *mondta, kérdezte* stb. igealakok gyakori ismétlődését. Például: **„Hallottam”** — *bólintott György* (Illés E.: Hamisjátékosok 349); **„Te — vidult fel Zsuzsa — keressük meg az öngyújtómat!”** (uo. 147).

„Ha az idéző mondat megelőzi az idézetet, akkor utána kettőspontot teszünk. Ha az idézet közé ékelődik, akkor a közbevetett részt gondolatjellel különítjük el. Ha pedig az idézet után áll, akkor az idézőjel után gondolatjelet írunk, és kisbetűvel kezdve kapcsoljuk az idéző mondatot az idézethez. Például: *A gyerekek énekelték: „Gerencséri utca végig piros rózsá!”*; *„Gerencséri utca — énekelték a gyerekek — végig piros rózsá!”*; *„Gerencséri utca végig piros rózsá!” — énekelték a gyerekek*

2. Néhány megjegyzést szeretnék tenni e nyelvi jelenség megjelenési formáira — s másrészt időbeli kifejlődésére vonatkozólag. Mindenekelőtt: e jelenség az írott nyelv — az irodalmi megjelenítés körébe tartozik —, annak jelzése, hogy beszédszöveg, — (illetőleg annak leképezése) következik, vagy állt előbb. A továbbiakban ezért nevezzük *idézettjelölőnek*.

3. A MMNYR e fentiekben idézett része alapján is formailag az idézetjelző elhelyezésének négy típusát különböztetjük meg:

1. az idézet gondolatjellel (—) való jelölésével, — külön szerkezet nélkül.
2. az idézetet bevezető szóval, ill. szerkezettel (kettős ponttal):
3. az idézetbe zárt szerkezettel (— gondolatjelek között —)
4. az idézet után álló — gondolatjelekkel kapcsolt szerkezettel.

4. Az idézetjelölők különféle típusai és változatai minden irodalmi mű meghatározott részében rendszert alkotnak (túlnyomórészt tudatos szerkesztői — stilizálási erőfeszítés eredményeképpen). Néhány példa prózai irodalmunkból ilyen rendszerekre.

4.1. Korai Móricz Zsigmond—elbeszélés (Bent a kupéban, 1909) (M. Zs. regényei és elbeszélései, 9. köt. M. Helikon 1964. 370—375 l.)

4.1.1. az idézetek túlnyomó többsége, főleg a párbeszédekben, a gondolatjellel bevezetett 1. típushoz tartozik.

4.1.2. 2. típus

* Ezt a kísérletet tanárom, LAZICZIUS GYULA emlékének ajánlom kései tanítványi hálával.

- 4.1.2.1. ... és megszólalt:
- 4.1.2.2. (a beszédet kísérő fizikai cselekvést jelölők.)
 ... *legyint*:
 ... *végigméri*:
 ... *az ember ránézett*: (3 ízben)
 ... *rossz vágygal mosolyodott el*:
 ... *a férfi csöndesen röhögött magában és csóválgatta fejét*:
 ... *rát teszi a kezét az ember térdére*:
- 4.1.3. Közbevetett idézetjelölőt (3. típus) alig találunk. Egyetlen esetben jelzi a beszéd közepén: — *Elgondolkozik* —
- 4.1.4. Idézet után álló idézetjelölők. (4. típus.)
- 4.1.4.1. — *szólt a foga közül*.
 — *szólt váratlanul*.
 — *szólt haragba hajló kétkedéssel*.
 — *mondta tempósan*.
 — *szólt* (az elbeszélés végén kétszer egymás után balladai hatással).
- 4.1.4.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *kérdezi* (2 ízben)
 — *fogadja a köszöntést*.
 — *feleselt*.
- 4.1.4.3. (a beszéd előadásának módját, fizikai külsőségeit, tempóját, hangszínét jelölők):
 — *fortyan fel*.
 — *dűnnyögte*.
 — *morogta dühösen*.
 — *folytatta a dűnnyögést*.
 — *vágta rá*.
- 4.1.4.4. (a beszédet kísérő fizikai jelenségeket jelölők):
 — *rántotta meg epésen a száját*.
 — *szorította össze a kezét*.
 — *és rámutat szegény magára*.
- 4.2. Korai Móricz regény: A fáklya (Móricz Zsigmond Összes Művei, (Szépirod. 1954.) II. könyv 3. fejezet, 91–101.
- 4.2.1. A továbbiakban az 1. típust nem elemezzük.
- 4.2.2. 2. típus:
- 4.2.2.1. Egyszerű beszédet jelölő nem fordul elő.
- 4.2.2.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 ... *kegyetlenül azt kérdezte*:
 4.2.2.3. (a beszéd előadásának módját jelölők):
 ... *hevesen kezdte olvasni*:
 ... *olvasta, támadva* ...:
 ... *s olvasta*:
- 4.2.2.4. (a beszédet kísérő szándékot, indulatot jelölők):
 — *csak éppen beleszűrt*:
- 4.2.2.5. (a beszédet kísérő fizikai cselekvéseket jelölők):
 ... *mosolygott*:
 ... *ugrott fel*:
 ... *nézett fel*:
- 4.2.3. 3. típus
- 4.2.3.1. — *mondta* — (2 ízben)

- *mondta s lapokat forgatott el* — (1. 4. 3. 1.)
 — *halkan és bánatosan mondta:* — (1. 4. 3. 1.)
- 4.2.3.2. (a beszéd előadásának módját stb. jelölők):
 — *kiáltotta* — (1. 4. 3. 1.)
 — *rebegette* — (1. 4. 3. 1.)
- 4.2.4. 4. típus
 4.2.4.1. — *mondta* (3 ízben) (1. 4. 3. 1.)
 — *mondta magában.* (1. 4. 3. 1.)
 — *szólt meg.* (1. 4. 3. 1.)
- 4.2.4.2. (a beszéd minőségét, tempóját stb. jelölők):
 — *olvasta monoton hangon.* (1. 4. 3. 1.)
 — *mormogta.* (1. 4. 3. 1.)
 — *kiáltott.* (1. 4. 3. 1.)
- 4.2.4.5. (fizikai cselekvésre utalás):
 nincs
- 4.3. Kései, érett Móricz riport: A szombatosok között, 1941. (M. Zs. Összegyűjtött Művei, Szépirod. 1958. Riportok IV. kötet 455—474. lap)
- 4.3.1. 1 típus: kb. laponként 6—7 esetben, össz. 60—70 esetben (1. 4. 3. 1.)
 4.3.2. 2 típus: (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.2.1. ... *mondja:* (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.2.2. (a beszéd funkcióját jelölők, — olykor vegyítve a beszédet kísérő pszichikai jelenség jelzésével):
 ... *nekikeseredve folytatja:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *folytatja:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *csak annyit vél:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *elmélkedik:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *vigasztalja magát:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *méltatlankodik:* (2 ízben) (1. 4. 3. 1.)
 ... *elámul most valamin:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *meghökken s megzavarodik:* (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.2.5. (a beszédet kísérő fizikai jelenségek):
 ... *néz fel:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *még butábban nézi:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *megy be a szobába:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *ránéz:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *könyekkel felvillan az arca:* (1. 4. 3. 1.)
 ... *mosolyog:* (1. 4. 3. 1.)
- Megjegyzés: a 2. típushoz tartozó idézetjelölők a riport vége felé sűrűsödnek.
- 4.3.3. 3. típus
 4.3.3.1. — *mondja közömbösen* — (1. 4. 3. 1.)
 — *mondja* — (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.3.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *magyarázta* — (1. 4. 3. 1.)
 — *vigasztalom* — (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.3.5. (a beszédet kísérő fizikai cselekvést jelölők):
 — *s mutatja sárga fogait* — (1. 4. 3. 1.)
 — *nevet* — (1. 4. 3. 1.)
 — *s Gy. hangosan nevet* — (1. 4. 3. 1.)
- 4.3.4. 4. típus (1. 4. 3. 1.)

- 4.3.4.1. — *mondja* (5 ízben)
 — *mondom*
 — *mondja s*
 — *mondja s abbahagyja az olvasást. Akkor bölint:*
- 4.3.4.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *szól bele.*
 — *kérdi.*
- 4.3.4.3. (a beszéd minőségét jelölők):
 — *zakatol.*
- 4.3.4.5. (a beszédet kísérő, vagy megelőző fizikai cselekvéseket jelölők):
 — *nevet*
 — *nézi ...*
 — *s a fíri a sarokba int.*
 — *s előnti az anyák szemét a könnyharmat.*
- 4.4. Kosztolányi Dezső egy korai novellája: *Vakbélgyulladás*, Kosztolányi Dezső elbeszélései, Magyar Helikon, 1965. 253—258. lap.)
- 4.4.2. 2. típus
- 4.4.2.1. —
- 4.4.2.2. —
- 4.4.2.3. ... *csemcsegte mégegyszer:*
- 4.4.2.4. ... *rázza a fejét:*
- 4.4.3. 3. típus
- 4.4.3.3. — *hörög —*
 — *sziszegi foga között —*
- 4.4.4. 4. típus
- 4.4.4.1. — *mondja neki.*
 — *szólt.*
- 4.4.4.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *kérdezi* (2 ízben)
 — *vitatkozott.*
 — *felesel.*
- 4.4.4.3. (beszéd minősége, hangereje, módja):
 — *ordított rá.*
- 4.5. Kosztolányi egy regényének részlete, középső korszakából. (A véres költő, Bp., Genius (1921.) XIII. Gyilkosság, 78—88. lap)
- 4.5.2. 2. típus
- 4.5.2.2. ... *így folytatta:* (2 ízben)
 ... *még hozzátette:*
- 4.5.2.3. ... *elkiáltotta magát:*
- 4.5.3. 3. típus
- 4.5.3.1. — *szólt —* (3 ízben)
 — *mondta —* (2 ízben)
 — *jegyezte meg —*
- 4.5.3.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *kérdezte —*
 — *folytatta —*
 — *felelt —*
 — *ismételte —*
 — *duplázott rá —*
- 4.5.3.3. (a beszéd minőségét jelölők):

- *kiáltott* —
- 4.5.3.5. (a beszédet kísérő fizikai cselekvésre utalók):
 — *rázta fejét* —
 — *és letörölte* —
 — *és itt úgy röhögött, hogy: ...*
 — *és rátekintett* —
 — *és B.-ra mutatott* —
- 4.5.4. 4. típus
- 4.5.4.1. — *mondta.* (6 ízben)
 — *szólt.* (6 ízben)
 — *mondta, hebegve.*
- 4.5.4.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 — *kérdezte.* (5 ízben)
 — *felelt.*
 — *ismételte.*
 — *érdeklődött.*
 — *csitította.*
 — *folytatta.*
 — *igazította helyre.*
 — *hagyta helybe.*
 — *vetette oda.*
- 4.5.4.3. (a beszéd minőségét stb. jelölők):
 — *szólalt meg.*
 — *suttogták.*
 — *kiabáltak.*
- 4.5.4.5. (a beszédet kísérő fizikai jelenséget jelölők):
 — *és elmosolyodott.*
 — *ocsudott később.*
- 4.5.4.6. (nem beszédre vonatkozó):
 — *gondolta* —
- 4.6. Kosztolányi érett korszakának egy novellája (Füredés, 1933. Kosztolányi Dezső elbeszélései, Magyar Helikon 1965. 763—768).
- 4.6.2. 2. típus
- 4.6.2.2. (beszéd funkciót jelölők):
 ... *mellének szegezte a kérdést:*
- 4.6.2.3. (beszéd minőségét jelölők):
 ... *kiabálta*
 ... *rekedten kiabált:*
 ... *sóhajtozott:*
- 4.6.2.5. (fizikai cselekvés jelzése):
 ... *hátraszólt:*
- 4.6.2.6. ... *aztán fenyegetően, rekedten:*
- 4.6.3. 3. típus
- 4.6.3.1. — *szólt hozzá* —
 — *szólt* —
- 4.6.3.2. (beszéd funkcióját jelölők):
 — *felelte...* — (2 ízben)
 — *tiltakozott* —
 — *biztosította magát* —
 — *mentegette* —

- 4.6.3.3. (beszéd minőségét jelölők):
 — *vágott közbe* —
 — *üvöltött* —
- 4.6.3.5. (kísérő fizikai cselekvéseket jelölők):
 — *bólogatott csufondárosan* —
 — *legyintett* —
- 4.6.4. 4. típus
- 4.6.4.2. (beszéd funkcióját jelölők):
 — *kérdezte.* (3 ízben)
 — *ismételte.*
 — *kérlette.*
- 4.6.4.3. (beszéd minőségét, hangerejét, tempóját jelölők):
 — *rebegette.*
 — *hebegette.*
- 4.6.4.4. (a minőséget és a pszichikai jelenséget jelölő):
 — *hörögött belőle a kétségbeesés.*
- 4.6.4.5. (kísérő fizikai cselekvés):
 — *ásított.*
 — *és ismét magához ölelte.*
- 4.7. Végül: egy fejezet Szabó Dezső: Segítség c. regényéből (Bp., Gónius, I. kötet. Második könyv 3. fej. 177—193)
- 4.7.2. 2. típus
- 4.7.2.1. ... *mondta:* (4 ízben)
 ... *szólt először:*
- 4.7.2.2. (a beszéd funkcióját jelölők):
 ... *felelt:* (2 ízben)
 ... *elszakította a nótát:*
- 4.7.2.3. (a beszéd minőségét, erősségét jelölők):
 ... *felkiáltott:* (2 ízben)
 ... *odakiáltott:*
 ... *éneklő hangon kiáltott a fiatalember felé:*
 ... *recsegette:*
 ... *kotyogta:*
 ... *marcangolta:*
 ... *énekelte:*
 ... *hangja meglágyult:*
 ... *felcsattant:*
 ... *lármázott elénk:*
 ... *hangos sírás tört ki:*
- 4.7.2.4. (a beszédet kísérő pszichikai jelenséget, szándékot, indulatot jelölők):
 ... *felvette a harcot:*
 ... *új ötlet csírázott:*
 ... *egészen bizalmas lett:*
- 4.7.2.5. (a beszédet kísérő fizikai cselekvést jelölők):
 ... *felugrott:*
 ... *kikacagott:*
 ... *újra töltött:*
 ... *visszamerült élő kék szeme:*
- 4.7.2.6. (a beszéd értelmezése):
 ... *tért először vissza a külső valósághoz:*

- 4.7.3. 3. típus:
 4.7.3.1. — *mondta fitymálva* —
 — *gonoszkodott* —
 4.7.4. 4. típus:
 4.7.4.1. — *mondta* (2 ízben)
 4.7.4.3. (a beszéd minőségét, erősségét jelölők):
 — *kiáltotta.*
 — *visított* (2 ízben)
 — *esett ki az ajkai közül.*
 4.7.4.4. (a beszédet kísérő pszichikai jelenségeket, szándékokat, indulatot jelölők):
 — *sajnálkozott.*
 — *kötekedett.*
 — *fenyegetett.*
 — *biztatta.*
 — *szégyenkezett.*
 — *mindig illetékesnek érezte magát.*
 4.7.4.5. (a beszédet kísérő fizikai cselekedetet jelölők):
 — *kacagott.* (3 ízben)
 4.7.4.6. (a beszéd minősítése):
 — *gonoszkodott.*
 — *előzékenykedett.*

5. A fenti példák alapján néhány általánosítást tehetünk:

5.1 Az egyenes idézetet jelző szintagma a magyar irodalmi nyelvben az írott szövegben konvencionált módon és helyen fordul elő: (ld. fent. 3.) A 2. típussal kapcsolatban észrevehető, hogy az idézetet megszakítva gondolatjelek között álló idézetjelölő rendszerint olyan módon illeszkedik, hogy egyúttal az idézett szöveg gondolatváltását, vagy hangváltozását is jelezze.

A három fajta elhelyezés között lényeges értelmi funkciódiferenciálódás nem fedezhető fel. Mindhárom esetben természetesen hosszabb mondatok is lehetségesek, amelyeknek csak egyik része utal a beszédre.

5.2 Szinkron metszetben az idézetet bevezető, vagy követő jelzések nagy többségben igék, néha módhatározóként használt melléknevek, határozói igenevek. Az idézetet jelző igék, ill. szerkezetek jelentésánál a következő csoportokba oszthatók:

- egynemű beszédjelölők. (*mondja, mondta, szólt*)
- az idézett beszéd funkcióját jelölők (*kérdezte, felelt, válaszolt, — faggatta, magyarázta*)
- a beszéd erősségét, fajtáját jelölők (*kiáltott, sivitott*)
- a beszédet kísérő, vagy követő pszichikai folyamatot jelölők (*haragudott, meghökken, bizalmaszkodott*)
- a beszédet kísérő, vagy követő fizikai cselekvést jelölők (*pillantott fel, ugrott fel*)
- egyéb típusok, általában már a beszéd következményét vagy értékelését, értelmezését jelölők (*gonoszkodott*)
- idézetjelző formában más folyamatot jelölők (*—gondolkodott—*)

Szemantikailag: az idézetjelölők rendkívül széles skálán helyezkedhetnek el — a forma teherbírása igen nagy. A beszédet jelző egyszerű — *mondta*-tól a legváltozatosabb fizikai cselekvés, vagy pszichikai jelenség jelzéséig terjed az

idézetjelző használatának lehetősége. Sőt, talán, elvileg sincs kizárva, bármely ige + melléknév használata idézetjelölőként; irodalmi szövegek teljes számbavétele valószínűleg kimutatná ezt.

5.3 Alakilag a következő négy főtípus fordul elő:

mondta

mondta és felugrott

mondta felugorva

ugrott fel.

Természetesen: ez egyúttal a forma időbeli kifejlődésének menetét is jelzi.

5.4 Az egyes formák, alakok, változatok eloszlása egy irodalmi szövegben stilisztikai jellegű. Egy-egy szövegen belül mezőt alkotnak; használatukban szerepet játszik az ábrázolni kívánt beszédhelyzet, a megszólaló szerepök jellege, az arányosság, fonetikai tényezők. Az idézetjelölők kiválasztásában jelentős szerepet játszik az egész írásmű tónusa, hangulata, szerkezete; és természetesen a kiválasztás módjában és irányában erősen hatnak egy-egy kor stíluskonvenciókban megnyilvánuló irodalmi áramlatai. A felsorolt példák közül is látnivaló, hogy egy-egy író egy-egy művében bizonyos típusú és hangú, jelentésű idézetjelölőket kedvel, részesít előnyben. Az is világos, hogy van író, aki a hangulatteremtés, valamint a szereplők jellemzése fősúlyát az idézetjelölőkre hárítja (Szabó Dezső), más visszafogottabban él velük, és az egyszerűbb formák alkalmazásával is hatást tud elérni (Kosztolányi Dezső). Stilisztikailag az idézetjelölő a prózastílus drámáibb jellegű elemei közé tartozik.

5.5 A jelenséget a t a p a d á s egyik fajtájának is tarthatjuk. Párhuzamos a jelenség azzal, amelyet HADROVICS LÁSZLÓ jegyez fel (A funkcionális magyar mondat alapjai. Bp. 1969. 92. lap), amikor egy-egy szintagma stilisztikai hatósugara meghosszabbodik és pl. a tárgy hatáskörébe vonz olyan igéket, amelyek jelentésüknél fogva nem tartoznának ide. Hadrovics szerint a metonímia egy sajátos formája ez.

Még közelebb áll — a *mondta* → *ugrott fel* változás ahhoz, amelyet HADROVICS LÁSZLÓ így ír le: „A mondatannak tehát itt újra az a feladata, hogy ezeket az igéket összeszedje és a lelki élet jelenségeinek megfelelően csoportosítsa.

Egy más pszichikai vonatkozás. Ismeretes az, hogy a lelki élet jelenségeit általában testi jelenségek kísérik. Ha valaki beszélni szeretne, feltartja a kezét; ha valakitől kérdezek valamit, feléje fordulok; ha valaki a nagy bánatát közli, sír hozzá stb., stb. Az ilyen jelenségektől kísért igékkel ilyenféle bevezető mondatokat lehet alkotni: *feltartotta a kezét, és azt mondta, hogy beszélni akar; feléje fordultam, és megkérdeztem, mit óhajt; sírva mondta, hogy meghalt az anyja.* Mivel ezek a kísérő jelenségek ilyen természetes módon csatlakoznak a beszéléshez, megtörténhetik, hogy a beszélést jelentő ige egyszerűen elmarad, és a kísérő jelenség igéje veszi át a bevezető szerepet, ez gyakran odáig mehet, hogy az ilyen ige magába szívja ezt az új jelentést, és két jelentésárnyalata lesz (mint pl. a *sír* igének): *csak némán mutogatott, hogy ő is jelen van; feléje fordultam hogy mit óhajt; örökké sír, hogy nincs pénze.* Az ilyen elliptikus fogalmazás a hagyományos mondatelemzést teljesen megzavarja, mert a szoros logikai kapocs a bevezető és bevezetett mondat között felbomlik. Ezért van szükség a pszichikai mechanizmus ismeretére, mert e mondatok igazi jellegét csak ezzel tudjuk megérteni. A mondatannak tehát itt az a feladata, hogy kiderítse, milyen jelenségeket idézhet elő az ilyen behelyettesítés, és meddig lehet szó

tartalomadásról, és mikor csap át a két mondat viszonya valamilyen más kategóriába.” (i.m. 202.)

Mindkét esetben jelentésátvitelről, illetőleg konvencionált metaforáról van szó. Az irodalmi stílus pedig állandóan termeli a metaforákat, majd ezeket „megfagyasztja”. Az idézetjelölő *mondta* → *ugrott fel* forma is ilyen „megfagyott metafora”.

6. Mikor jelentkezik a leírt idézetjelző — változatsor a magyar irodalmi nyelvben?

A kérdés megválaszolása alapos történeti tanulmányokat igényelne, ezúttal néhány megjegyzésre szorítkozom.

6.1. A XVIII. sz. elején a magyar szépprózai stílus egyik megalapítójánál, Faludi Ferencnél már észrevehető a törekvés az idézetjelölő differenciált használatára. A Téli Éjszakák túlnyomóan drámai dialógusként jelzett (szereplő neve az egyes idézet előtt) formájától a Dardanus már többfajta változatot felmutató formájáig (. . . és úgymond : ; . . . elállítá, mondván : ; ilyen beszédet tartott : ; . . . felelé :) A XVIII., XIX. sz. folyamán a — *felel*, — *mond*, — *kéré* formák lesznek általánossá. De már Kölcsény Ferencnél is figyelmesek lehetünk a változatosság határozott igényére:

„— *Nem jófélék!* — *mondta a negyedik.*

— *Igen bizony!* — *szólt közbe az ötödik.* — *Hiszen a ménespásztor látta hogy a múlt héten, éjjelenkint, valami lóhátas ember ment hozzájuk.*

— *Sírást mondott kend az előbb?* — *ezt kérde a hatodik.*

— *No no, gyermekstrást!* — *magyarázá a hetedik.*

— *De miért rejtegetőznek?* — *tünődék a nyolcadik.*

Felszólalt a kilencedik: „*me glássa ketek, titok van a dologbant*” *És ebben mindnyájan megállapodtak.*” (A vadászlak 4., Magyar Elbeszélők, szerkeszti: Illés Endre, Szépirod. 1961. 1: 234. lap).

Kisfaludy Károly Sulyosdy Simonjában pedig már ilyen idézetjelölővel találkozunk:

— *dörmögött a mester . . .* (I.m. 1: 223.)

6.2 Mindennek ellenére szinte az egész XIX. sz.-i magyar prózastílusban a — *mond*, — *felelé*, — *szólt* típusú idézetjelölők túlnyomóak. Az egyedüli kivétel Jókai Mór, akinél világos a változatosság, a kiterjesztés szándéka. A Rab Ráby egyes fejezeteit végig elemezve a fenti kifejtett forma előzményeül a mozdulatot, szándékot ábrázoló, ponttal lezárt mondat előzi meg az idézetet.

„*Aztán még egy negyedik pipát is előkeresett; szép faragott tajtékpipa volt pedig, azzal meg a hátat fordító Rábyt kínálta meg.*

— *No kollega uram, hát maga is gyűjtson rá ebből a kospallagiból!*

Ráby ekkor odafordult hozzá, s megköszönte.

— *Én nem dohányszom.*

A tekintetes úr meglepetve szólt:

— *Mi a mente? Hisz ez az úr Ráby Mátyás!*

Ráby a szemébe bámult a rab kollegának.

— *Honnan ismer engem az úr?*

A tekintetes úr valami furcsa hangon nevetett.

— *Hehem! Én nagyon jól ismerem az urat, de az úr nem ismer engem,*

Pedig találkoztunk egyszer.”

„. . . *Egyszer aztán bejött a porkoláb.*

— *Jelentem alássan, az a parancsolat, hogy a rab urak ne csapjanak nagy*

lármat — a második vicispán úr odafenn nem tud alunni.” (Jókai Mór Összes Művei, Regények 38. 305, 309. lap.)

6.3. A XX. sz. első éveiben ismét túlnyomó az átlagos prózában a — *mondta*, — *szólt* típusú jelölés. Még az új törekvéseket képviselő szerzőknél — mint Bródy, vagy mint Gozdsu és Petelei is a régi forma túlnyomó. Szomorynál pedig, franciás módon az idézetjelölő módhatározóval való „szinesítése” az uralkodó (*szólt enyhén, feleltem tétován*); Gárdonyinál pedig népieskedő változatok (. . . *mondok*).

A század első évtizedében áll be hirtelen változás. Az ekkor keletkezett elbeszélések, regények láthatólag akarattal törekszenek az idézetjelölő eddigi konvencióinak megtörésére. Jól látható ez a törekvés Kaffka Margitnál, ahol általánosak az ilyen szerkezetek: — *áll meg*, — *fordul hozzá határozottan*, — *nyitotta tágra a szemét*, — *pszichologizált maga elé morogva*, — *tápáskodott föl* — stb. (Asszonyok, Két nyár, Magyar Elb. III. köt.)

Molnár Ferenc ekkoriban keletkezett Szentolvajok-jában pedig ilyen szerkezetet használ: „*Hoop — röpül Kleinberger úr szene*.” (Magyar Elb. II. 1246.) Ezidőtől fogva szinte általánossá válik az idézetjelölő változatos használata, annyira, hogy a 10-es évektől a „szólt” — szinte már csak ironikusan stilizáltan fordul elő. Természetesen a vitalista, majd expresszionista áramlatok hatása, mint Szabó Dezsónél, — bátorította, felszabadította az író törekvését a változatoságra, sőt ez áramlatok meg is követelték azt. (Ezt a jelenséget láthatni Pap Károly, Gelléri Endre novelláiban is.) Viszont: más stílusideálhoz kötődő íróknál visszatérés észlelhető a korábbi egyszerűbbnek látszó gyakorlathoz, ez a sajátos „visszafelé stilizálás” szándék látható Krúdy és Karinthy prózájában, ahol a *mondta*, *szólt* ismét túlnyomóvá válik.

6.4. Ez a kétfajta gyakorlat — a kissé archaikus ízű — *szólt*, — *mondta* használata és a tapadásos idézetjelölő széleskörű további kiterjesztése máig jellemző a magyar irodalmi prózára. Egyetlen példa: A Kortárs 1976/1. számában Jókai Anna Az építkezők c. elbeszéléseinek 1. lapján (35. lap) az alábbi szerkezetek fordulnak elő: — *szabadkozott* —, *motyogta* —, *megnyílt a zsírpárna a szeme körül* —, — *mondta* —, — *letette őket . . .*, — *kiáltotta utána . . .*, — *a vállát is megütötték . . .*, — *úszott egy kurjantás* — Karinthy Ferenc Házzszentelő c. elbeszéléseinek egy lapján (45) az alábbi idézetjelölőket találjuk: — *derült* —, — *mondta* —, — *fecsegte* —, — *intett Fabriczky felé* — *mordult vissza* —, — *odaszólt*.

7. Felvetődhetik a kérdés: vajon a magyar irodalmi stílus belső fejlődéséről, írói leleményből általánosított egyéni kezdeményezésből keletkeztek-e a formák, vagy másképpen: pl. idegen nyelvű irodalmak hatására. Ezt a kérdést is éppen csak feltenni tudjuk, megválaszolásához alaposabb kutatás kellene. Úgy látszik a francia irodalmi nyelvben a XIX. sz.-ban a *dít*, *répondit* az uralkodó és az idézetjelölők skálája csak a beszédhelyzet jelzésére terjed. Maupassant egy novellájának egy lapján (Garçon, un bock! . . ., Oeuvres Complètes . . . Miss Harriett. Paris, L. Conard, 1908. 233. l.) az alábbi változatokat találjuk: *je balbutiai, il répondit placidement, . . . je cherchai une phrase, il repliqua avec résignation, j'insistai, il prononça, il s'écria, . . . une voix répéta, il demanda*. — Egy jellegzetesen a XX. sz-i francia prózastílus konvencióját követő mű, Roger Vailland Drôle de Jeuje — is általában a *fit—il*, *dít—il* stb. formákkal él, és túlnyomóak nála a jelöletlen idézetek. Sok esetben a fizikai cselekvést az előző mondatban jelzi, nem kapcsolja az idézethez, (az a forma, amelyet Jókainál írtunk le). Pl.

Encore un silence, Marat se lève.

„*A bientôt, dit-il . . . Voilà mille francs pour ton poker de ce soir.*
— *François! je le tirerai de là, tu sais.*

Il sort.

„*François!*” *crie Mathilde.*

Il rentre.

„*?*”

(Livre de Poche, Buchet—Chastel, Paris [1963] (56—57. l.)

A német irodalmi nyelvben a XIX. sz-i és XX. sz. elejei szerzőknél az idézetjelölőknek gazdag változatait találjuk. Elsősorban szintén a beszédhelyzet jelzésére, a beszéd funkció jelölésére: Gottfried Keller még a *fuhr fort*, — *begann wieder*, *antwortete verwundert*, *rief plötzlich* formákat használja, természetesen a *sagte* mellett. Néhány évtizeddel utóbb, Heinrich Mann-nál már *stöhnte er*, *flüsterte er*, *raunte eine Stimme*, *jammerte* formákat lehet a IV. Henrik egyetlen oldalán összegyűjteni. Míg a magyar írók által olvasott bécsi Arthur Schnitzler prózai műveiben a beszédhelyzetre illetőleg funkcióra vonatkozó idézetjelölők a túlnyomók (a *Der Weg ins Freie* néhány lapján: — *sagte*, *fragte*, — mellett: *unterbrach*, *erwiederte*, *seufzte*, *rief*, *erklärte*, *wiederholte*, *entgegnete*, *fuhr fort* és ezek módhatározós bővítései: *erwiederte lebhaft* — típus olvashatók), az expresszionista iskolán átment Franz Werfelnél a magyarban előforduló szerkezetekhez hasonlókat találunk:

... *legte seinen Arm um die Schulter des Knabens: . . .*

Der Oberleutnant trat anmutig an ihre Seite:

Sie kokettierte schwermütig: (Franz Werfel: *Kleine Verhältnisse*, Berlin—Wien—Leipzig, Paul Zsolnay V. 24—25.)

Olyan példát azonban, amely a következő lépést megtenné, tehát a magyar — *ugrott fel* szerkezethez hasonlótt itt sem találtam.

8. Nehéz, bár nem teljesen lehetetlen oksági viszonyt feltételezni e jelenségek között. Kellően még ki nem derített párhuzamosságok észlelhetők a magyar és német, magyar és francia irodalmi stílus fejlődése között. Úgy látszik, a XIX—XX. sz.-i prózaírás általános iránya, szükségletei, az írói beszéltető technika fejlesztésének igénye, differenciálták — több nyelvben egyszerre — az idézetet jelölő szerkezeteket, s erre a folyamatra irodalmi-művészeti áramlatok (romantika, expresszionizmus) gyorsítóan hatottak. A magyar szerkezet esetében egyszerre lehet tehát szó áthatásról és párhuzamosságról.

Mindebből következik, hogy a leírt jelenség kifejlődését arra is példának tekintjük, hogy a stilisztikum hogyan válik konvencionált nyelvi eszközzé.

Ugyanakkor úgy látszik, hogy részint a magyar irodalmi stílus erős metaforizáló hajlama, és természetesen a magyar nyelv agglutináló természete kedvezett is az idézetjelölő sajátos formái kifejlődésének.

SZABOLCSI MIKLÓS